

ČOVJEK SLIKA BOŽJA – PRIJATELJ BOŽJI

Dr. Ivan GOLUB

I

Biblija naziva čovjeka slikom Božjom, Bogu sličnim. Taj iskaz govori i o Bogu i o čovjeku. Predstavlja neku vrstu ključa, kako za poznavanje čovjeka tako i za poznavanje Boga. Ako je čovjek slika Božja, Bogu sličan, onda iz te slike možemo doći do stanovitog saznanja o Bogu, čija je čovjek slika. I obrnuto, iz toga što je čovjek slika Božja dolazimo do saznanja i o čovjeku. Doznajemo naime da je čovjek bogolik.

Nije stoga čudo da se o iskazu da je čovjek slika Božja mnogo raspravljalo i još se raspravlja.¹ Nastojalo se i nastoji se ponirati u značenje čuvene rečenice. Nekad da se ključem »čovjek-slika Božja« otvori veće saznanje o Bogu. Nekad se opet ključem slike Božje nastojalo uvećati saznanje o samom čovjeku. Danas, kad je narastao bogoslovni interes za čovjeka, nastoji se iz biblijskog iskaza o čovjeku slici Božjoj izvući nova teološko-antropološka saznanja.² Kako je na pomoću teologija koja se usredotočuje na Boga,³ »čovjek slika Božja« služiti će zacijelo sve više poznavanju Boga.

1 Bibliografiju radova o čovjeku slici Božjoj, istina probranu, donosi Leo Scheffczyk, *Der Mensch als Bild Gottes*, Darmstadt 1969, *Wege der Forschung*, Band CXXIV, str. 526–538. Posebno bibliografiju o Post 1, 26–27 vidi: Claus Westermann, *Genesis*, I. Teilband Genesis 1–11, Neukirchen – Vluyn 1974, u: *Biblischer Kommentar Altes Testaments*, begründet von Martin Noth, herausgegeben von Siegfried Herrman und Hans Wolff, Band I/1, 1976, str. 203–215; H. Wildberger, *Saclaem, Abbild*, u: *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*, herausgegeben von Ernst Jenni und Claus Westermann, Band I, München 1978, str. 556–563; Walter Gross, *Die Gottebenbildlichkeit des Menschen im Kontext der Priesterschrift*, *Theologische Quartalschrift* 161 (1981) 262–264.

2 U najnovije vrijeme teološka se antropologija osobito bavi pitanjem muškarca i žene, o čemu svjedoči i upravo izašlo zborno djelo »Mann und Frau – Grundproblem theologischer Anthropologie« (Herausgegeben von Theodor Schneider, u: *Quaestiones disputatae*, knjiga 121, Freiburg, Basel, Wien 1989) i u njemu prilog Helene Schüngel-Straumann, *Mann und Frau in den Schöpfungstexten von Gen 1 – 3 unter Berücksichtigung der innerbiblischen Wirkungsgeschichte* (str. 142–166) s probranom bibliografijom o predmetu.

3 Walter Kasper, *Postmoderne Dogmatik?*, *Zu einer neueren nordamerikanischen Grundlagendiskussion*, u: *Der Weg zum Menschen, Zur philosophischen und theologischen Anthropologie*, Für Alfons Deissler, Herausgegeben von Rudolf Mosis und Lothar Ruppert, Freiburg – Basel – Wien 1989, str. 265–274. I u osobnom razgovoru ovog proljeća (1989) Walter Kasper je govorio kako nazire zalazak »genitivne teologije« (teologija napretka, teologija rada, teologija oslobođenja...), i sluti nadolazak »teološke teologije«, teologije kojoj je Bog predmet istraživanja.

Ovim prilogom želim ukazati na još jednu mogućnost saznanja kako o Bogu tako i o čovjeku iz biblijskog iskaza da je čovjek slika Božja Bogu sličan. A to je da je čovjek kao slika Božja prijatelj Božji i da je Bog prijatelj čovjekov.

II

Ključno mjesto glasi: »Reče Bog: Načinimo čovjeka na svoju sliku kao sličnost svoju da vladaju (...) Na sliku svoju stvori Bog čovjeka, na sliku Božju on ga stvori, muško i žensko stvori ih« (Post 1, 26-27). Ove su riječi zapisane u Semita, a to znači u jeziku i kulturi drugačijoj od evropske. Rasprostrle su se naviještanjem Evropom i svijetom, daleko van svoje »kolijevke«. Poprimile su nešto od značenja što ih ključni izrazi kao »slika Božja« i »sličnost« imaju u evropskom govoru. Istraživanje o samom semitskom značenju riječi »slika Božja« priopćio sam drugdje.⁴ Ovdje ga samo sažimljem.

»Slika Božja« u Semita i okolnih naroda nije kao npr. slika Šimunova, slika Ivanova, nije dakle slika koja je Božja. Izraz »slika Božja« je vlastiti termin, nesvediv, i mogao bi se zapravo pisati kao jedna riječ: »slikabožja«. Dok slika Ivanova, slika Šimunova znači naličnost onomu čija je slika, »slika Božja« ne znači nužno naličnost nego znači prisutnost. Na starom Srednjem istoku slikom Božjom nazivani su čovjeku nalični, životinji nalični ili bezlični predmeti za koje se vjerovalo da u njima prebiva božanski fluid ili samo božanstvo. Izraelci su iz Asirsko-babilonskog sužanjlstva ponijeli taj pojam. »Svećenik« koji je za njih i za one koji su se nalazili u matičnoj zemlji sastavljao Zakonik (»Tora«) našao je u starijoj predaji (zvanio »Jahvista«) iskaz, po kojemu je Bog sazdao čovjeka »od praha zemaljskog i u nosnice mu udahnuo dah života« (Post 2, 7). Drugim riječima Bog je napravio lik čovjeka od zemlje i udahnuo mu svoj dah. U okolnih naroda lik koji je sadržavao božji fluid u sebi nazivalo se slikom božjom. I pišući u proslavu »Zakonika« o postanku čovjeka, Svećenik je upotrijebio riječ »slika Božja«. Kazao je da je Bog čovjeka učinio na svoju sliku iliti svojom slikom to jest bićem kojemu je prisutan. Time je naslovnicima kazao kako nema druge slike Božje do čovjeka.

Budući da sama riječ »slika Božja« ne uključuje nužno i sličnost, Svećenik je nakon riječi »slika Božja« dodao i riječ »sličnost« i time iskazao da je čovjek takva slika Božja koja je Bogu slična. Slika Božja naime, rekosmo, sama po sebi znači prisutnost a ne naličnost.

U čemu je čovjekova sličnost Bogu? Izostavljajući razmišljanja odnosno domišljanja koja se ne omeđuju na sam iskaz Post 1, 26-27, izvodimo isključivo iz samog iskaza odgovor na postavljeno pitanje. U tekstu se naime kaže: »Reče Bog: Načinimo čovjeka na svoju sliku kao sličnost svoju da vladaju«. Govori se o Bogu i govori se o čovjeku i veli se da između Boga i čovjeka postoji

⁴ Ivan Golub, Čovjek slika Božja (Post 1, 26), Nov pristup starom problemu, Bogoslovska smotra 41 (1971) 377-390; Ivan Golub, Man - Image of God (Genesis 1:26), A New Approach to an Old Problem, u: Matthias Augustin und Klaus-Dietrich Schunck (Hrsg.), »Wünschet Jerusalem Frieden«, Collected Communications to the XIIth Congress of the International Organization for the Study of the Old Testament, Jerusalem 1986, u: Beiträge zur Erforschung des Alten Testaments und des Antiken Judentums, Herausgegeben von Matthias Augustin, Band 13, Verlag Peter Lang, Frankfurt am Main, Bern, New York, Paris 1988, str. 223-233.

sličnost. Treba usporediti što se veli o Bogu s onim što se veli o čovjeku i vidjeti u čemu je sličnost. O Bogu se tvrdi da je pojedinačan, singularan (»Reče Bog«), ali i da je nekako pluralan (»Načinimo«). O čovjeku se kazuje da je singularan (»čovjeka«), ali i da je nekako pluralan (»da vladaju«). Iz same dakle rečenice Post 1, 26 proizlazi da je u Boga singularnost i pluralnost i da je u čovjeka singularnost i pluralnost. I to dvoje je povezano riječju »sličnost«. Tvrdi se da postoji između Boga i čovjeka sličnost. (Pod »čovjekom – adam« podrazumijeva se, dakako, muško i žensko.

Iz Post 1, 26 proizlazi da je čovjek Bogu sličan i po vladalaštvu. Bog se naime kao Stvoritelj pokazuje kao vladalac. A čovjek biva stvoren da vlada. I to da vlada nad prirodom. To što se poimence navodi nad čime da vlada: »ribama morskim, pticama nebeskim i stokom – svom zemljom – i svim gmizavcima što puze po zemlji« (Post 1, 26) kazuje neizravno ali jasno da čovjek nije stvoren da vlada nad čovjekom. Spominju se muž i žena, ali se ne veli da vlada muž nad ženom ili žena nad mužem. Ne spominje se istina potomstvo, ali se u pluralnosti koja se tvrdi o čovjeku ono nazire. Ni za nj se ne natuknuje da bi čovjek nad njime vladao. Ovdje bih odmah spomenuo da taj nevladalački odnos čovjeka prema čovjeku daje naslutiti prijateljstvo među ljudima. Prijateljstvo ne pozna vladanje jednoga nad drugim.

Riječi: »Reče Bog načinimo čovjeka na svoju sliku kao svoju sličnost« (Post 1, 26) kazuju dakle dvoje: ponajprije da je Bog stvorio čovjeka da njemu (čovjeku) bude prisutan, zapravo blizak. To je sadržano u riječi »slika Božja«. Potom da čovjek bude Bogu sličan. To je izrečeno riječju »sličnost Bogu«.

Izabrali nekoga da mu se bude prisutan, blizak – a stvaranje čovjeka je očito izbor – znači, makar u širem smislu riječi, izabrati ga za prijatelja. Prijateljstvo je svakako bliskost. Stoga možemo kazati da biblijski iskaz, da je Bog čovjeka stvorio na svoju sliku odnosno svojom slikom znači u konačnici da ga je stvorio da mu on (Bog) bude prijatelj. Biti prijatelj je tako veliko da Bog to »želi« biti, i »van« svoga nutarnjeg života – rečeno antropomorfnu.

Rekosmo da biblijski iskaz kazuje ne samo da je Bog stvorio čovjeka svojom slikom nego i svojom sličnošću ili – kako su stari govorili – svojom prilikom. A sličnost, kako proizlazi iz Post 1, 26, je u tome da je čovjek vladalac i da je jedinka ali i množina, da je singularan i pluralan. Čovjek je Bogu sličan dakle po svojoj singularnosti i pluralnosti, po pojedinačnosti i skupnosti, po jednosti i mnoštvenosti. Tim samim što je čovjek jedinka i množina, sličan je Bogu u kojemu, kako slijedi iz iskaza Post 1, 26, postoji jednost s mnoštvenošću.

U tekstu se doduše ne veli izričito kakva je ta Božja singularnost i pluralnost, no pitanje se ipak nameće. Budući da je čovjek slika Božja, i prema tome ključ za upoznavanje Boga, iz singularnosti i pluralnosti prvoga čovjeka dade se nazreti kakvoća Božje singularnosti i pluralnosti. Iz onog što je rečeno o prvom čovjeku, a to je da je on muškarac i žena, razabire se da je njihovo odnošenje međusobno ne samo blizu nego i blisko; moglo bi se reći da je to brak koji je i prijateljstvo. Odatle bi se moglo naslutiti da je i Božja singularnost i pluralnost o kojoj je riječ u Post 1, 26 neki međuodnos u kojemu postoji ona veća kakvoća, a to je prijateljstvo. (Velim veća, imajući pred očima odnos kod prvog čovjeka koji je odnos muža i žene, odnosno muškarca i žene; bračni

odnos i koji je povrh toga i prijateljstvo, što podiže čitavu bračnu vezu na višu razinu).

No i iz čistog razmišljanja nad činjenicom da je u Boga neka singularnost i pluralnost prema Post 1, 26 očito je da je taj međuodnos u Boga, koji pretpostavlja neki »ja« i neki ili neke »ti«, skladan, dobar, dobrohotan – što se može staviti u riječ: prijateljski.

Bog svoju singularnost i pluralnost zacijelo živi kao prijateljstvo. Kad je stvorio čovjeka sebi sličnim, a stvorio ga je kao singularno i pluralno biće, učinio je da i čovjek svoju singularnost i pluralnost, pojedinačnost i skupnost, jednost i društvenost ostvaruje kao prijateljstvo. Čovjek je opstojnosno i bivstveno sličan Bogu time što je singularno i pluralno biće. A kakvosno je sličan Bogu kad ostvaruje svoju singularnost i pluralnost kao prijateljstvo. Ova čovjekova stvorenost za prijateljstvo predstavlja čovjekovu mogućnost, gotovo moć, raspoloživost da bude Božji prijatelj, ako ga Bog zove na svoje prijateljstvo.

Poticaj za prijateljstvo čovjeka prema Bogu ne može izaći od čovjeka. On može doći samo od Boga, već radi Božje suverenosti. Time pak što je Bog stvorio čovjeka da mu on (Bog) bude prijatelj, pozvao je čovjeka da uzvрати na taj poziv. Prijateljstvo je naime po naravi uzajamno.

I tako time što je Bog stvorio čovjeka svojom slikom, stvorio ga je da On (Bog) njemu (čovjeku) bude prijatelj, a time što ga je stvorio svojom sličnošću, učinio je da čovjek bude prijatelj Bogu. Stvaranje čovjeka »na sliku Božju kao sličnost Božju« znači da je čovjek stvoren da mu Bog bude prijatelj i da on bude prijatelj Bogu. Stvarajući čovjeka, Bog je stvorio prijatelja. Imati prijatelja je takva vrijednost da je Bog »želi« i »van« svoga nutarnjeg života – rečeno antropomorfn.

Baš kao što je iz prvih stranica Biblije očito da je odnos Boga i prvog čovjeka savez, makar taj izraz nije upotrijebljen, tako isto proizlazi odatle da je taj savez prijateljstvo, makar ta riječ nije upotrebljena.

Spomenimo odmah da će Tridentski koncil, govoreći o opravdanju kazati da čovjek »od nepravednika postaje pravednik i od neprijatelja prijatelj« (D 799/1528). Ne ovlašćuje li nas ta riječ Učiteljstva na zaključak da je čovjek iskonski bio prijatelj Božji? Da je bio stvoren prijateljem Božjim?

III

Kao što u Starom zavjetu riječ »Reče Bog: načinimo čovjeka na svoju sliku kao sličnost svoju da vladaju« (Post 1, 26) znači da je u Boga jednost i mnoštvenost, singularnost i pluralnost, tako u Novom zavjetu riječ »Bog je ljubav« (1 Iv 4, 16) izriče da je u Boga jednost i mnoštvenost, singularnost i pluralnost. Riječ »Bog« iskazuje Božju jednost, a riječ »ljubav« iskazuje mnoštvenost ili pluralnost u Bogu. To da je Bog ljubav uključuje naime da u Bogu postoji ljubitelj i ljubljeni, ja i ti, da postoji mi.

Novi zavjet nadalje otkriva ne samo da u Bogu postoji singularnost i pluralnost nego i u čemu su one. Jedan Bog naime jest Presveto Trojstvo: Otac, Sin i Duh Sveti.

Novi zavjet napokon kazuje i kakva je stvarnost jedan Bog koji je Sveta Trojica, Otac, Sin i Duh Sveti. Veli naime, da je Bog ljubav. A Bog je Sveta Trojica. Dakle Presveto Trojstvo je ljubav. To je pak ljubav očinstva, sinovstva i duhovstva. Sveta Trojica se ljube kao Otac, Sin i Duh Sveti. Očinstvo pak i sinovstvo u ljudskoj stvarnosti može postojati kao očinstvo i sinovstvo koje je (i) prijateljstvo (ali i koje nije prijateljstvo). A nesumnjivo je više i savršenije očinstvo i sinovstvo koje je (i) prijateljstvo. U Bogu je onda očinstvo, sinovstvo i duhovstvo koje je (i) prijateljstvo. Presveto Trojstvo je (i) prijateljstvo.

Novi zavjet govori da jedan od Svete Trojice – Sin, Riječ-tijelom postade (Iv 1, 14). Pismo ga naziva slikom Božjom (Rim 8, 9; 2 Kor 3, 18; 4, 4; Kol 1, 15), a sam se naziva, makar neizravno, prijateljem. Isus je Riječ koja je tijelom postala, Sin Božji koji je postao čovjekom. Isus je obnovljena slika Božja.⁵ Slika naime Božja znači prisutnost Boga u onome što se odnosno tko se naziva slikom Božjom. U Isusu, veli Pismo, »prebiva stvarno sva punina božanstva« (Kol 2, 9). On je prema tome savršena slika Božja. U Isusu je kao čovjeku obnovljena i sličnost čovjekova Bogu, kako ona po vladalaštvu tako i ona po jednosti i mnoštvenosti, singularnosti i pluralnosti. Isus se pokazuje vladarom nad prirodom, ne samo kad stišava oluju na moru i liječi bolesne, nego nadasve kada nadvladava smrt i ustaje od mrtvih. On kao jedinka okuplja zbor, zajednicu, skupštinu (Crkvu) i prisajedinjuje je sebi kao tijelo glavi, kao loze trsu, sabire ih u novi Božji narod. I na taj način obnavlja čovjekovu sličnost Bogu po singularnosti i pluralnosti, jednosti i mnoštvenosti.

I sada Isus, jedan od Presvetog Trojstva, koje je (i) prijateljstvo, sebe predstavlja prijateljem onima koje je pozvao (apostolima) i koje je sazvao (Crkvi – riječ naime ekklēsia što znači Crkva, dolazi od glagola ekkaléo što znači sazivam). Sebe predstavlja kao prijatelja, a njih naziva prijateljima. Zapravo, nazivljući njih prijateljima, sebe predstavlja kao prijatelja. »Vi ste moji prijatelji... Nazvao sam vas prijateljima, jer vam saopćih sve što sam čuo od Oca« (Iv 15, 14 – 15).⁶ Tim samim što učenike naziva prijateljima, Isus i sebe očituje kao prijatelja, jer prijateljstvo je vazda uzajamno, obostrano.

Spominjući ovdje Oca, Isus uključno spominje i svoje sinovstvo. A jer kao Sin predstavlja sebe prijateljem i svoje naziva prijateljima, to je prijateljstvo u Sinu, ali i na sliku prijateljstva Presvetoga Trojstva. Teološkim govorom reklo bi se da je ono i kristološko i trinitarno.

Isusova zajednica ili Crkva je zajednica prijatelja, prijatelja Isusovih i prijatelja međusobnih. To pokazuje kontekst u kojem dolaze Isusove riječi o prijateljstvu: »Ovo je moja zapovijed: Ljubite jedan drugoga kao što sam ja ljubio vas. Nitko nema veće ljubavi od ove da daje život svoj za prijatelje svoje. Vi ste moji prijatelji ako činite što vam zapovijedam. Ne zovem vas već slugama,

5 Ivan Golub, Prisutni, Misterij Boga u Bibliji, Zagreb 1969, Zagreb 1983, str. 19-34; Ivan Golub, Duh Sveti u Crkvi, u: Teološki radovi, sv. 3, Zagreb 1975, str. 50-57; Jost Eckert, Christus als »Bild Gottes« und die Gottebenbildlichkeit des Menschen, u: Hubert Frankemölle und Karl Kerstelge (Hrsg.), Vom Urchristentum zu Jesus, Für Joachim Gnillka, Freiburg – Basel – Wien 1989, str. 337-357.

6 Na cjelovitoj literaturi i raščlambi vrela utemeljeno i temeljito izlaganje teksta Iv 15, 13-15 donosi Thea Ana Filipović, Prijateljstvo u Četvrtom Evanđelju i njegovo značenje za katehezu, u: Kateheza 10 (1988), 14-17.

jer sluga ne zna što namjerava činiti gospodar. Nazvao sam vas prijateljima, jer vam saopćih sve što sam čuo od Oca« (Iv 15, 12-17). Ovdje se, prisjetimo se, prepoznaje ona iskonska crta bogolikosti čovjekove, vladalaštva naime nad prirodom, i samo nad prirodom, a ne nad čovjekom. Prijateljstvo nije vladalaštvo jednoga nad drugim, već zajedništvo. Isus je i na drugim mjestima jasno iskazao kako njegova zajednica ne smije biti zajednica nadmetanja, nasilja, već prvi u njoj treba biti posljednji, predstojnik treba biti poslužitelj. Isus je zasnovao svoju Crkvu – a ona je uzorak za ljudski rod – za zajednicu prijatelja.

IV

Po Bibliji (i ne samo po njoj) čovjek je biće odnosa, relacijsko stvorenje. Osnova te odnosnosti iskazana je riječju Pisma, da je Bog stvorio čovjeka na svoju sliku sebi slična kao i riječju, da je Bog ljubav. Time što je Bog koji je ljubav stvorio čovjeka svojom slikom, stvorio je čovjeka svojim prijateljem. Poslao je svoga Sina da obnovi narušenu sliku Božju, da uspostavi prijateljstvo Boga i čovjeka. Sin je (i) Prijatelj. I njegovi (kršćani) su sinovi (Božji) u Sinu i prijatelji (Božji) u Prijatelju (Isusu). Osnovni dakle odnos čovjekov prema Bogu i Božji prema čovjeku nije bilo kakav odnos. Taj odnos je ne samo očinski i sinovski nego i prijateljski. To da je čovjek stvoren i obnovljen na sliku Božju Bogu sličan znači da je stvoren i obnovljen da bude Bogu (i) prijatelj te da je Bog njemu prijatelj.

Podsjetimo još jednom na učiteljske riječi Tridentskog koncila, po kojima čovjek »svojevoljnim primanjem milosti i darova od nepravednika biva pravednik i od neprijatelja prijatelj« (D 799/1528).

Milost, znamo, znači zapravo naklonost Božju. Prijateljstvo je zacijelo osobita naklonost. Stvorivši čovjeka na svoju sliku sebi slična Bog ga je, vidjesmo, stvorio kao prijatelja. I spasio ga je kao prijatelja, on-Bog koji je ljubav, prijatelj. A to je velika, zapravo (zar ne) najveća naklonost Božja ili milost! I dar.